

ואם כך, המסר האחרון של משה לבני ישראל היה מעין זה: "אין די בכך שקיבלתם את התורה מידיי. תצטרכו להעניקה לעצמכם מחדש בכל דור ודור". אסור שהברית תתיישן. היא מוכרחה להתחדש אחת לתקופה.

עד היום נכתבים ספרי התורה כפי שנכתבו בימי קדם: ביד, על קלף, בקולמוס. ממש כמו מגילות מדבר יהודה בנות אלפיים השנה. ביהדות, שאין בה חפצים מקודשים – לא אלילים כמוכין, וגם לא איקונים ו"שרידים" כאצל הנוצרים – ספר התורה הוא הדבר הקרוב ביותר להאצלת קדושה על חפץ דומם.

זיכרונותי המוקדמים ביותר, משחר ילדותי ממש, הם זיכרונות לכתי עם סבי המנוח אל בית המדרש הקטן בצפון לונדון. שם ניתנה לי הזכות, ואני פעוט בן שנתיים-שלוש, להרכיב על עמודי ספר התורה את תר הפעמונים לאחר שהוגבה, נגלל והולבש במעיל הקטיפה שלו. כבר אז הרעידה את נפשי הרכה היראה שרחשו המתפללים כלפי ספר הקלף. רבים מהם היו פליטים. הם דיברו במבטאים כבדים שדובבו את העולמות שהם עזבו, עולמות שכעבור שנים הבנתי כי חרבו בשואה. הניגונים שבפיהם, תמיד בסולמות מינוריים, הרוו את האוויר באדי עצב שאין להם מילים. אבל אהבתם לגוויל התורה הגלול הייתה מוחשית וסמיכה. לימים הקבלתי אהבה זו למדרש חז"ל על ארון הברית במדבר: הוא נשא את נושאי³. בבית הכנסת ההוא נבטה בי ההבנה כי היהדות היא סיפור אהבה בין עם לבין ספר; ספר הספרים.

אם מצוות "פְּתָבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת" מתייחסת לתורה כולה ולא רק לפרק אחד ממנה, מדוע נאמר "השירה" ולא "התורה"? מילה זו, "שירה", מופיעה חמש פעמים בפרשייה שלפנינו. ניכר כי היא מילת מפתח. מה פשרה כאן? למה נקראה התורה שירה? שניים מגדולי ישראל במאה הי"ט הציעו תשובות מאלפות.

פרשת
וילך

למה נקראה התורה שירה

תרי"ב מצוות כבר נתן ה' לישראל בידי משה, ועכשיו, באחרית ימי משה, מוסר לו ה' את המצווה התרי"ג: "וְעַתָּה פְּתָבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמָּדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שִׁמָּה בְּפִיהֶם, לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים לא, יט).

על פי פשט הכתובים, ה' מדבר כאן אל משה ואל יהושע, והשירה שהוא מתייחס אליה היא שירת האזינו שתופיע בפרק הבא: "הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְי פִּי" (לב, א). אך התורה שבעל פה נתנה לפסוק זה פרשנות אחרת, רחבה הרבה יותר, והבינה אותו כמצווה המוטלת על כל אחד מבני ישראל לכתוב ספר תורה או לפחות להשתתף בכתיבתו: "אמר רבא, אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה מצוה לכתוב משלו, שנאמר וְעַתָּה כְּתַבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה וגו'¹."

דומה כי הבסיס לפרשנות זו הוא, ראשית, האפשרות להבין את המילים "כתבו לכם" כפונות לכל אחד מבני ישראל, ולא רק משה ואהרן (כך מסביר אבן עזרא); ושנית, הפסוק המופיע בהמשך הפסקה, המציין שאכן משה כתב ספר תורה: "וַיְהִי כְּכֹלֹת מֹשֶׁה לְכַתֵּב אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עַד תֵּמָּם" (לא, כד). בגמרא מובאת ראייה נוספת: מהמילים "לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" משתמע שמדובר בתורה כולה ולא רק בשירת האזינו.²

הנצי"ב מוולוז'ין, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, מפרש כי אנו נקראים כאן לקרוא את התורה כולה כשירה. התורה ברובה כתובה כפרוזה, אך הנצי"ב מוצא גם בחלקים אלה בתורה תכונות שיריות; בלשונו: "מליצה". המליצה שונה "מסיפור פרזי", כלומר מטקסט פרוזאי, "בשני עניינים: בטבע ובסגולה":

(א) דבשיר אין העניין מבואר יפה כמו בספור פרזי, וצריך לעשות הערות מן הצד – דזה החרוז כּוּן לזה הסיפור, וזה החרוז כּוּן לזה – ולא מיקרי דרוש, אלא כך הוא טבע השיר, אפילו של הדיוט. ומושכל עוד, דמי שיודע בטיב עניין שהביא לידי מליצה זו, שנתחבר עליו, מתוך לו אור לשון של השיר ודקדוקה הרבה יותר מלאיש שאין לו ידיעה מתכונת העניין, ורק בא להתבונן מן המליצה תורף העניין, ומזה עלול הוא להשערות בדויות, מה שלא היה מעולם ולא לזה כיוון המשורר. כך הוא טבע כל התורה, שאין הסיפור שבה מבואר יפה, אלא יש לעשות לו הערות ופירושים לדקדוקי הלשון, ולא נקרא דרוש, אלא כך הוא פשט המקרא...

(ב) דבשיר יש סגולה לפארה ברמזים מה שאינו מעניין השיר, כמו שנהוג לעשות ראשי החרוזים בדרך א"ב או שם המחבר, וסגולה זו מיוחדת במליצה ולא בסיפור פרזי. וידוע דסגולה זו מכרחת הרבה פעמים להמחבר לעקם את הלשון כמעט, רק כדי שיחלו ראשי החרוזים באות הנדרש לו. ודבר זה ממש היא בכל התורה כולה. שמלבד העניין המדובר בפשט המקרא, עוד יש בכל דבר הרבה סודות ועניינים נעלמים אשר מחמת זה בא כל פעם המקרא בלשון שאינו מדויק כל-כך.⁴

לשון התורה רומזנית, כלשון השירה. היא עתירת כפלי משמעויות ואפשרויות הבנה, ויותר ממה שכתוב בשורותיה כתוב ביניהן. היא מכילה כמה שכבות של משמעות, חלקן על פני השטח וחלקן עמוק מתחת לו; היא עושה זאת, בין היתר, באמצעות שימוש במילה חריגה או במבנה תחבירי מעורר תהייה. כך היא דרכה של שירה וכך היא דרכה של תורה.

אבחנה מבריקה זו של הנצי"ב הטרימה את חיבורו החשוב של אריק אוארבך, בן המאה העשרים, על הסיפור המקראי – את הפרק "צללתו של אודיסאוס" שבפתח ספרו 'מימזיס'. אוארבך מנגיד בין הסגנון הסיפורי של ספר בראשית לסגנונו של הומרוס ב'אודיסיאה'. הומרוס מרעיף תיאורים ססגוניים, כדי כך שהסצנה מצטיירת לעיני הקורא כתמונה שטופת אור. הסיפור המקראי, לעומת זאת, חסכן בתיאורים ונוקט לשון המעטה. בדוגמה שאוארבך מציע, סיפור עקדת יצחק, איננו יודעים איך נראים גיבורי העלילה, מה הם מרגישים, מה הם לובשים ואילו נופים נשקפים לעיניהם בדרכם. אוארבך מסכם:

נקודות השיא וההכרעה שבעלילה זוכות רק הן להטעמה, ומה שנשאר בתווך חסר ישות; המקום והזמן בלתי מוגדרים וטעונים פרשנות; המחשבות והרגשות אינם מבוטאים, ניתן לנחשם רק מתוך השתיקה והדיבור הפרגמנטרי; הכול חדור מתח גבוה ובלתי נפסק, ומכוון למטרה אחת, ובמובן זה הרבה יותר אחדותי, ועם זאת – הכול נשאר חידתי ובעל רקע עמוק.⁵

הסבר אחר לכינוי "שירה" הניתן לתורה רמוז בדבריו של רבי יחיאל מיכל אפשטיין. הוא קורא את המילה "שירה" לא במובנה הספרותי אלא במובנה המוזיקלי. בהקדמה לחיבורו ההלכתי המקיף

'ערוך השולחן' מדמה הרב אפשטיין את התורה לשירה על שום שכשירת מקהלה הרמונית היא מורכבת מקולות שונים, אשר "אלו ואלו דברי אלוהים חיים",⁶ ועצם שונותם יוצר את היופי.

וכל מחלוקת התנאים והאמוראים, והגאונים והפוסקים באמת, למבין דבר לאשורו – דברי אלקים חיים המה, ולכולם יש פנים בהלכה. ואדרבה: זאת היא תפארת תורתנו הקדושה והטהורה. וכל התורה כולה נקראת "שירה", ותפארת השיר היא כשהקולות משונים זה מזה, וזהו עיקר הנעימות. ומי שמשוטט בים התלמוד – יראה נעימות משונות בכל הקולות המשונות זה מזה.

ברשותכם אציע הסבר שלישי. המצווה התרי"ג איננה רק לכתוב ספר תורה, אלא עניינה מקיף יותר: החובה לחדש את התורה בכל דור ודור; שהרי המצווה היא, כאמור בפסוק, ללמד את התורה לבני ישראל ולשים אותה בפיהם למען תהיה לה' לעד. כדי שהתורה תהיה כחדשה בעינינו, אין די בהנחלתה השכלית, כספר של היסטוריה ומצוות גרידא. היא צריכה לדבר אלינו גם באופן רגשי.

היהדות היא דת של מילים. אולם בכל פעם ששפת היהדות שואפת אל הרוחני היא מבקיעה אל השירה, אל הניגון; כאילו ביקשו המילים עצמן לנוס מכוח המשיכה של המשמעות המוחלטת. יש בניגון דבר-מה המרים את עינינו אל מציאות שמעבר לנתפס, אל אשר כינה המשורר ויליאם וורדסוורת "תחושה / נשגבת של דבר מה עמוק יותר, / שמשכנה הוא אור שמשות שוקעות, / האוקיינוס הקמור והאוויר החי, / כחול-רקיעים ונפש האדם".⁷ מילים הן שפת הדעת. מוזיקה היא שפת הנפש.

המצווה התרי"ג, לחדש את התורה בכל דור, מלמדת אותנו כי אף שהתורה ניתנה פעם אחת, עליה להתקבל פעמים רבות. כל אחד מאיתנו, בלומדו את התורה ובקיימו את מצוותיה, שואף לשוב ולשמוע את הקול הטהור שנשמע בהר סיני. לשם כך צריך רגש ולא רק שכל. על כן, עלינו לספוג את התורה לא רק כמילים כתובות אלא גם במנגינה מושרת. ואת המנגינה למילות התורה שרים אנחנו: התורה היא הליברית⁸ של הקב"ה ואנחנו, עמו, המקהלה שלו, מבצעי הסימפוניה הכוראלית שכתב. כאשר יהודים מדברים, הם לא-פעם מתווכחים; אך כאשר הם שרים קולותיהם השונים יוצרים הרמוניה. כך היה, למשל, כאשר עברו בני ישראל את ים סוף בחרבה, ושרו את שירת הים המרוממת. המוזיקה היא שפת הנשמה, ובהגיעו אל גובהה של הנשמה נכנס היהודי בשערי האחדות האלוהית, המתעלה על הניגודים שבעולמות הנמוכים יותר.

כך כתב, בשיר קצר, נתן אלתרמן: "הִיָּה עָרֵב סְתִיו. כָּל הָעָרֵב / זָמְרוּ הַצְּפוּרִים בַּצְּמֻרוֹת. / מִי שֶׁחָבַר אֶת הַזֶּמֶר / בָּרָא לוֹ אֶת הַזְמֻרוֹת".⁹ התורה היא שיר ה', ואנו, ברואיו, הזמרים השרים אותו יחדיו.

1 סנהדרין כא ע"ב.

2 נדרים לח ע"א.

3 רש"י לדברי הימים א' טו, כו.

4 "קדמת דבר" (הקדמה לפירוש הנצי"ב לתורה העמק דבר), סעיף ג.

5 אריך אוארבך, "צלקתו של אודיסאוס", כאן בתרגומו החדש (מגרמנית) של גבריאל צורן, בתוך ורד לב כנען ונגה וייס (עורכות), זיכרון ילדות ושכחה: קריאות חדשות בצלקתו של אודיסאוס, חיפה: אוניברסיטת חיפה ופרדס, 2018, עמ' 31-51. המובאה מעמ' 38.

6 ערוכין יג ע"ב; גטין ו ע"ב.

7 מתוך שירו של ויליאם וורדסוורת "שורות שחוברו לא הרחק ממנזר טינטרן", מאנגלית: ליאור שטרנברג, הו! 13 (סיוון תשע"ו), עמ' 45.

8 ליברית: ליברטו, תמליל ליצירות מוזיקליות ובייחוד לאופרה.

9 נתן אלתרמן, "היה ערב סתיו", שיר טו בפרק 19, "דברים שבאמצע", בספרו חגיגת קיץ, תל-אביב: מחברות לספרות, תשכ"ה, עמ' 84.